

AANDACHTIG LEVEN

Simone Weil en de honger naar de afwezige God

door Frits de Lange

'In heel mijn leven heb ik nooit, geen enkel moment, naar God gezocht', schrijft Simone Weil in 1941. En toch: 'Christus zelf is neergedaald en heeft bezit van mij genomen'. Opgegroeid in het agnostisch, geassimileerd-joods milieu van het artsengezin van Bernard Weil, vormde religie van huis uit ook voor haar een vreemde wereld. Alle accent lag in haar opvoeding op de intellectuele deugden van de Verlichting, de strenge ascese van de zuivere rationaliteit. Hoewel schijnbaar minder begaafd dan haar broer André (hij werd later een beroemd wiskundige), doorliep ze de Ecole Normale Supérieure. Elitair en excentriek, ging ze om met Sartre, De Beauvoir, Raymond Aron, Georges Bataille – de Parijse intellectuele *beau monde*. Ze wordt actief in de communistische beweging en combineert haar werk als lerares filosofie met vakbondswerk. In 1934 werkt ze een jaar lang, ondanks haar zwakke gezondheid, als handarbeider in de fabrieken van Renault en Alstom en houdt een dagboek van haar ervaringen bij.

Simone Weil een mystica? Het lag niet voor de hand. Dan maakt ze in 1935 met haar ouders een reis naar Portugal en is ze in een vissersdorp getuige van een processie. Ze hand de fysieke dwang en economische uitbuiting die fabrieksarbeiders moeten ondergaan ervaren als een moderne vorm van slavernij. Daar overvalt haar 'plotseling de zekerheid dat het christendom bij uitstek een slavenreligie is, en dat slaven niet anders kunnen dan zich er bij aansluiten, ik, temidden van anderen, mee inbegrepen.' Zo lezen we in *Wachten op God*. De mystieke ervaring wordt later gevolgd door nog twee andere, één tijdens een bezoek aan Assisi (in 1938) en een ander in het klooster van Solemnes (in 1939). Daar, tijdens de missen van de stille week en gekweld door hevige hoofdpijnen, wordt ze overweldigd door de ervaring van goddelijke liefde, dwars door de fysieke pijn heen. 'Tijdens deze diensten is de gedachte aan het lijden van Christus eens en voor altijd in mij doorgedrongen.' De recitatieve lezing van het gedicht 'Love' van de 17e eeuwse dichter George Herbert bevestigt en intensiveert nog eens die ervaring. 'Wanneer mijn hoofdpijnen op een hoogtepunt van een hevige aanval waren, dan dwong ik mij vaak het gedicht op te zeggen, met al mijn aandacht en met mijn gehele ziel geneigd naar de tederheid, die in de versregels ligt vervat. Ik dacht, dat ik het ópzegde, omdat het een mooi gedicht is, maar zonder het mij bewust te zijn werd dit opzeggen een bidden.' Tijdens zulk een biddend reciteren raakt ze er zeker van dat Christus een 'plotselinge greep naar haar doet, waaraan noch de zinnen, noch de verbeeldingskracht deel hebben.' Weil spreekt van een 'werkelijk contact, van persoon tot persoon ... tussen mens en God. (...) Ik heb door het lijden heen de tegenwoordigheid van een liefde gevoeld, die overeenkomt met datgene, wat men in de glimlach van een bemind gelaat leest.'

Simone Weil ondergaat de beslissende ervaring van een *unio mystica*, waarbij voor één ondeelbaar moment tijd en ruimte er niet meer toe doen, en God en de ziel, hemel en aarde met elkaar lijken te vervloeien. Ze ervaart de liefdevolle presentie van een tijdeloze Tegenwoordigheid. Zij, de sceptische filosoof, die nog nooit iets van de mystieken had gelezen. De rationalist, die ook later zal blijven zeggen: 'Christus wil, dat men de waarheid boven hem

zelf stelt, want alvorens hij de Christus is, is hij de Waarheid.' Zij laat zich overweldigen, en verwoordt die ervaring met dezelfde erotische liefdesmetaforiek als haar Middeleeuwse voorgangers. De ziel en God, dat is: bruid en bruidegom in het bruidsvertrek, die de taal van de liefde spreken, en blijven spreken ook als zij straks weer gescheiden zullen zijn, als er weer een 'oneindige afstand' tussen hen zal bestaan, zo groot als het universum zelf. Maar deze oneindige afstand waarvan het lijden en het ongeluk, de ijzere wetmatigheden van de zwaartekracht getuigen, zullen voortaan worden gelezen als een brief, geschreven in het handschrift van een afwezige geliefde. Een fragment uit *L'Enracinement*:

'God heeft met zijn vrienden een taal afgesproken. Iedere gebeurtenis van het leven is een woord dat in deze taal worden gesproken. Al deze woorden zijn synoniem, maar elk woord heeft zijn eigen, onvertaalbare nuance, zoals dat geldt voor iedere taal. De gemeenschappelijke zin die aan alle woorden ten grondslag ligt, is: 'Ik bemijn je.'

De mens drinkt een glas water. Het water is het 'ik bemijn je' van God. Hij verblijft twee dagen in de woestijn zonder iets drinkbaars te vinden. Zijn uitgedroogde keel is het 'ik bemijn je' van God. God is als een lastige vrouw die haar minnaar omhelst en hem uren lang, zonder ophouden, zachtjes in het oor fluistert: 'ik bemijn je, ik bemijn je, ik bemijn je.'

De mystieke ervaring is onherhaalbaar en onoverdraagbaar. Aan anderen, maar ook - zo lijkt het - aan degene zelf die haar ooit onderging. Dit ene moment van vervoering is voor Weil dan ook het enige ons bekend. Maar het kleurt haar verdere omgang met de wereld ingrijpend en voorgoed. In haar latere teksten klinkt dezelfde grondtoon van de liefde, ook al wordt zij dan literair en filosofisch vervoegd en verbogen. 'Het enige orgaan dat contact kan leggen met het bestaan is de acceptatie, de liefde.' *Consentement*, de instemming met al wat is, zelfs met het harde mechaniek van deze wereld, waaraan wij ons lichaam openhalen en die onze ziel verwondt en verdooft - die basishouding wil Simone Weil ons bijbrengen. Het is een concept waarin de wijsheidsleer van de Griekse Stoa en de verlichtingsvrijheid van Immanuel Kant elkaar de hand reiken. Het hoogste waartoe een mens kan komen is het in opperste vrijheid accepteren van de beperking van zijn eigen vrijheid, het zich toevertrouwen aan de zee van wetmatige noodzakelijkheden (*nécessités*) zoals een zeilschip zich aan de golven geeft, een vogel aan de wind.

De afwezige God

Een liefdesmystiek die aan intellectuele nuchterheid wil worden getoetst kan ook niet anders dan tegenspraak oproepen. Dat maakt Weil's denken in een cultuur na 'de dood van God' zo interessant: zij probeert van de ervaring van de *afwezigheid* van God *religieus* rekenschap af te leggen. Zij raakt niet verlaafd aan haar ene moment van inzicht, de unio mystica. Zij is niet de beminde, die een herhaling van die ene liefdesnacht met haar verdwenen geliefde najaagt, als het moet met een obscure vervanger. Zij is de beminde die zijn afwezigheid doorleeft en haar verdere bestaan in het harde, schelle daglicht ervaart als een aandachtig wachten, een *attente de Dieu*. God is niet anders aanwezig in deze wereld dan afwezig. De mystieke ervaring van de liefde Gods maakt Simone Weil ontvankelijk voor Plato's inzicht dat het Goede ook werkelijk transcendent, dat wil zeggen: niet van deze wereld is. Als Hij werkelijk het Goede zelf is, dan is niets in deze wereld werkelijk nog goed te

noemen. Simone Weil neemt de eerste bede van het Onze Vader letterlijk: *Onze Vader die in de hemelen is*.

De schepping beschouwt Weil dan ook eerder als een vorm van discreet terugtrekken van God dan als een actieve manifestatie van zijn macht. Zij neemt de gedachte op uit de kabbalistiek dat God in een gedeelte van de kosmos afziet van zijn alomtegenwoordige aanwezigheid en het zo z'n eigen aanzijn geeft. De werkelijkheid van deze wereld is een godloze leegte in het innerlijk van God zelf, waaruit hij zich liefdevol heeft teruggetrokken. Scheppen is eigenlijk een vorm van ontscheppen, van 'decreatie'.

God scheidt zo het godloze, roept het volstreekte Andere dan zichzelf in het leven, als een werkelijk Tegenover. Dankzij zijn liefde zijn wij er, is de wereld er, met onze eigen wetmatigheden en logica. Hij heeft er niets meer te zoeken, behalve onze ziel die hij bemint. 'God trekt zich uit liefde van ons terug opdat wij hem zouden kunnen liefhebben.' God is in de hemel en wij zijn op de aarde, en een oneindige afstand scheidt ons van elkaar.

Kijken, niet eten

Als God de enige is die het beminnen waard is en Hij afwezig is in deze wereld dan verdient niets in deze wereld ons geloof. Dan is het wellicht ook beter ons van expliciete religie te onthouden. Geloofsvoorstellingen en dogma's maken de transcendente God immers immanent. Daarom: 'accepter le vide', 'de leegte aanvaarden' – dat is de les die Simone Weil van Johannes van het Kruis wil leren. De leegte van de godverlatenheid, de angst van de donkere nacht, de innerlijke woestijn. 'Men moet in de woestijn leven, want degene die men bemint is afwezig.' Mystiek is te beschouwen een vorm van religieuze *minimal music*.

Het moderne atheïsme wordt door Weil dan ook als vorm van zuivering geduid, een wijze les in religieuze onthouding. Wat God ons achterlaat is de *ervaring* van zijn afwezigheid, als een handtekening onder de liefdesbrief die hij met de schepping aan ons heeft willen schrijven. De vreugde en het ongeluk, het is om het even, zij dragen de merktekenen van het goddelijk handschrift, of het nu in vrolijk rood dan wel in bitter zwart geschreven is.

Het bestaan van God mogen we echter best ter discussie stellen, maar zijn liefde niet. Er is maar één godsbewijs, en dat is dat wij doorgaan met hem beminnen. God is aanwezig is in onze werkelijkheid, zoals het brood aanwezig is in de honger, het water in de dorst. God is aanwezig in het onstilbare verlangen naar God. God is aanwezig in de aanhoudende klacht 'mijn God, waarom hebt gij mij verlaten?' Wij *zijn* daarin de kruisiging van God.

Simone Weil's mystiek is er één van religieuze onthouding. Haar dubbelzinnige relatie tot de rooms-katholieke kerk vormt daarvan de neerslag. Ze voelt zich meer verwant met de niet-gelovige dan met de katholieke. Zij blijft op religieuze gronden buiten-kerkelijk. Ze ervaart het als haar roeping om solidair met de niet-gelovigen te zijn, de praktisch athëïsten die geen troost vinden in de leer en het sacrament van de kerk, maar hun *malheur* als een donkere nacht doorstaan. Dezelfde verhouding die zij tot de afwezige God heeft, bezit zij tot het kerkelijk sacrament: wachten, niet toeëigenen; kijken, niet eten. 'Honger heeft wel een meer onvolkomen, maar toch een even reële

verhouding tot het voedsel als het eten zelf.' Contemplatie, aandachtig toezien, dat is de religieuze grondhouding bij uitstek; wie denkt zich het goddelijke te kunnen toeëigenen, maakt zich schuldig aan religieus kannibalisme.

Vrije instemming

Vrije instemming (*consentement*) is één van de centrale concepten uit het denken van Simone Weil. Het staat zowel voor vrijheid als voor gehoorzaamheid. Het duidt op de instemming, het mystieke ja van de bruid tegen de bruidegom. 'Ja, ik wil', zegt de ziel tegen God in het uur van de ontmoeting. 'Ja, ik wil' zegt de ziel ook tegen de God, als hij zich terugtrekt uit de schepping, en haar de wereld als een liefdesbrief in vrolijk rood en bitter zwart geschreven achterlaat. 'Ja', zegt de ziel dan ook tegen de wereld zelf, de enige gestalte waarin de afwezige God haar nog verschijnt. Dit 'ja', deze *consentement*, kan niet worden afgedwongen. Dan is zij zonder waarde. Daarom is 'het hoogste goed voor elk mens de vrije beschikking over zichzelf' Autonomie, daar draait het om in ethiek en mystiek beide. 'Wij bezitten niets op aarde - want het lot kan ons alles ontnemen - dan het vermogen om ik te zeggen.' Maar wat doen we met dat ik, als we onze autonomie eenmaal hebben verworven? Verrassend klinkt het dan: 'God heeft onze autonomie geschapen opdat wij de gelegenheid zouden hebben om er uit liefde van af te zien.'

Waarom zouden we dat kostbare ik weggeven? Weil's ethiek is door critici later afgedaan als een ziekelijke vorm van zelfhaat. Alleen de religieuze ader waaruit haar filosofie vloeit kan het misverstand wegnemen. Want het 'ik' mag bij haar staan voor een illusie, een hinderlijke sta in de weg, de *ziel* van de enkeling is voor Weil daarentegen van een onschatbare, absolute waarde. Het is de ziel die door God wordt bemind, en die alles wat haar bij die liefdesbetrekking in de weg staat als ballast terzijde moet willen schuiven. En ballast, dat is het ik dat zich als een koninkje verschanst in zijn illusionaire koninkrijkje. Het ik, dat denkt dat de wereld om hem draait, en niet in de gaten heeft dat het een speelbal is in de flipperkast van de sociale machtsmechanica. Het ik, dat de wereld met zichzelf wil vervullen. Dát ik, dat kunnen we missen. Het hindert ons in het contact met de werkelijkheid. Het vertroebelt onze waarneming, het vertekent de verhoudingen. Het gunt het andere, de ander geen recht van bestaan door alles in het perspectief van zichzelf te plaatsen. Door ons ik terug te trekken geven we de dingen hun eigen bestaan terug. Het ik trekt ook een scherm op tussen de ziel en God. Wie het vernietigt, 'ontschept', maakt de verhoudingen tussen de ziel en God weer transparant. De ziel zelf daarentegen, zij is van onschatbare eeuwigheidswaarde, omdat zij door God wordt bemind. Misschien kun je haar daarmee ook wel definiëren: de ziel, dat is dat wat God in ons leefheeft. En omdat zij van de liefde leeft, is zij ook waarlijk vrij. Vrij om het ik, dat illusoire eigendom, op te geven.

Haar pleidooi voor zelfopgave komt ook niet voort uit haat tegen het leven, maar wordt gekenmerkt door een vreugdevolle toewending naar het aardse, liefde voor het leven. Het wachten op God resulteert in een intensieve toewending naar de schepping die hij liefdevol de ruimte heeft gegeven, en die de sporen van zijn absentie draagt. Deze houding van aandachtig leven uit zich in een ongemene realiteitszin, in een compromisloze liefde tot de waarheid. 'De waarheid verlangen dat is een direct contact met de realiteit wensen. Contact verlangen met een realiteit, dat is ervan houden.' Zowel haar

intense gevoel voor schoonheid ('de schoonheid van deze wereld, dat is de tedere glimlach van Christus voor ons bemiddeld door de materie') als haar lucide inzicht in de menselijk pikorde zijn een uiting van deze toewending tot het aardse. Alleen wie de vreugde en de pijn doorleeft, alleen wie de beker van dit bestaan tot de bodem toe leegdrinkt, heeft deel aan de waarheid.

Gebruikte literatuur:

Van Simone Weil:

Attente de Dieu, Fayard Paris 1949 (1966).

Cahiers I, II, III, Plon Paris 1951 (1970), 1953 (1972), 1956 (1974).

La Connaissance surnaturelle, Gallimard Paris 1950.

L'Enracinement. Prélude à une déclaration des devoirs envers l'être humain, Gallimard Paris 1949.

Leçons de philosophie (Roannes 1933 - 1934), présentées par Anne Reynaud-Guérithault, Plon Paris 1959 (1989).

La pesanteur et la grâce, Plon, Paris 1947 (1988)

Herman Berger, *De gedachtenwereld van Simone Weil*, Antwerpen 1955

Louis Dupré, *Religious Mystery and Rational Reflection*, Grand Rapids 1998.

Robert Hensen, *Simone Weil, een pelgrim naar het absolute*, Lochem 1960

Frits de Lange, *Totale beschikbaarheid*. Het ethos van Simone Weil, Baarn 1990.